

XALQARO ARBITRAJ SUDLARIDA IKKI TOMONLAMA DEONTOLOGIYA
ISSUARLARI VA UNING AMALIY AHAMIYATI

Ibodullayev Javohir

Abu Rayhon Beruniy universiteti

Samarqand kampusi o'qituvchisi

Annotatsiya Ushbu ilmiy maqolada xalqaro tijorat va investitsiyaviy arbitraj tizimida burch, mas'uliyat va kasbiy axloq normasi sifatida namoyon bo'luvchi deontologiyaning nazariy va amaliy jihatlari atroflicha tadqiq etiladi. Tadqiqot xalqaro arbitrajda vujudga keladigan "ikki tomonlama deontologiya" (double deontology) muammosiga va uning xalqaro arbitraj jarayonlarining adolatliligi, shaffofligi hamda samaradorligiga ko'rsatadigan ta'siriga bag'ishlangan. Xalqaro arbitrajda har bir vakil o'zi a'zo bo'lgan milliy advokatlar palatasining kasbiy axloq qoidalariga bo'ysunadi. Biroq, bir vaqtning o'zida turli huquq tizimlaridan kelgan advokatlarining yagona arbitraj majlisida ishtirok etishi natijasida axloqiy va huquqiy talablarning to'qnashuvi vujudga keladi. Maqolada ushbu to'qnashuvlarning kelib chiqish sabablari, xususan, Anglo-sakson va Kontinental huquq oilalariga mansub advokatlar o'rtasidagi axloqiy standartlar tafovuti, guvohlarni tayyorlash, dalillarni oshkor qilish va manfaatlar to'qnashuvi masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, IBA, Xalqaro Advokatlar Assotsiatsiyasi va LCIA, London Xalqaro Arbitraj Sudi kabi xalqaro institutsional tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan universal etik kodekslar hamda amaliy tavsiyalar atroflicha o'rganilgan. Maqola yakunida ushbu ikki tomonlama va ko'p tomonlama deontologik ziddiyatlarni bartaraf etish, xalqaro arbitrajda yagona etika standartlarini joriy qilish va O'zbekiston Respublikasi Xalqaro Tijorat Arbitraj Markazi amaliyoti uchun tegishli taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro arbitraj, deontologiya, ikki tomonlama deontologiya, kasbiy axloq, advokatlik etikasi, IBA qoidalari, manfaatlar to'qnashuvi, dalillarni oshkor qilish, guvohlarni tayyorlash, xalqaro tijorat arbitraji.

Zamonaviy xalqaro xususiy huquq va xalqaro tijorat munosabatlarida arbitraj nizolarni hal etishning eng maqbul, samarali va neytral mexanizmi sifatida alohida o'rin egallaydi. Transchegaraviy savdo va investitsiya ko'lamining kengayishi xalqaro arbitraj sudlariga bo'lgan ehtiyojni oshirib borishi bilan birga, ushbu jarayon ishtirokchilarining kasbiy xulq-atvori va axloqiy ma'sulliyatiga nisbatan yangicha yondashuvlarni talab etmoqda. Yurisprudensiyada va xususan advokatlik faoliyatida deontologiya (yunoncha deon burch va logos ta'limot) kasbiy sub'ektlarning majburiyatlari, axloqiy prinsiplari va xulq-atvor standartlarini belgilovchi nazariya hisoblanadi. Milliy sud ishini yuritishda advokat yoki vakil, qoidaga ko'ra, o'zi ro'yxatdan o'tgan davlatning milliy huquqi hamda tegishli advokatlar palatasi tomonidan belgilangan etika kodeksiga qat'iy rioya qiladi. Biroq, xalqaro arbitraj jarayonida vaziyat tubdan farq qiladi: nizo ishtirokchilari, ularning yuridik vakillari

(advokatlari) va hakamlar (arbitrlar) turli davlatlar, yurisdiksiyalar hamda huquqiy madaniyatlarga mansub bo'lishadi. Aynan mana shu ko'p madaniylik xalqaro arbitrajda ikki tomonlama deontologiya yoki ko'p tomonlama deontologiya fenomening yuzaga kelishiga olib keladi.

Ikki tomonlama deontologiya muammosi xalqaro arbitraj vakilining bir vaqtning o'zida ikkita yoki undan ortiq bir-biriga zid bo'lgan axloqiy-huquqiy tizimlar talablariga to'qnash kelishini anglatadi. Bir tomondan, advokat o'zining milliy yurisdiksiyasi va advokatlar kollegiyasining etik kodeksiga amal qilishi shart bo'lsa, ikkinchi tomondan, u arbitraj o'tkazilayotgan joy, arbitraj instituti qoidalar yoki taraflarning qarshisidagi boshqa milliy huquq madaniyatiga ega advokat bilan teng sharoitda harakat qilishi lozim bo'ladi. Ushbu to'qnashuv amaliyotda jiddiy tengsizlik va axloqiy dilemma yaratadi. Masalan, umumiy huquq tizimiga mansub advokat uchun guvohlarni sud majlisidan oldin tayyorlash, so'roqqa hozirlash oddiy va hatto majburiy kasbiy amaliyot hisoblangan bo'lsa, fuqarolik huquqi tizimidagi ko'plab davlatlar, xususan Shveysariya, Germaniya yoki Frantsiya advokatlik etikasi qoidalariga ko'ra advokatning guvohlar bilan sud oldidan muloqot qilishi, ularga ko'rsatma tayyorlashda yordam berishi intizomiy javobgarlikka sabab bo'ladigan noqonuniy harakat sanaladi. Natijada, bitta arbitraj majlisida ro'para kelgan ikki tarafdan birining advokati guvohlar bilan erkin ishlab, o'z pozitsiyasini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladi, ikkinchi taraf advokati esa o'z milliy deontologik cheklovlari sababli bunday harakatdan tiyilishga majbur bo'ladi. Bu holat xalqaro arbitrajning asosiy ustunlaridan biri bo'lgan taraflarning tengligi (equality of arms) va tegishli huquqiy tartib-taomil (due process) tamoyillarini jiddiy ravishda xavf ostiga qo'yadi. Shu sababli, ikki tomonlama deontologiya tushunchasi shunchaki nazariy bahs-munozara emas, balki xalqaro arbitraj qarorlarining haqiqiyliigi, ularni tan olish va ijro etish jarayonlariga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir etuvchi amaliy va huquqiy omil hisoblanadi.

Xalqaro arbitraj amaliyotida deontologik to'qnashuvlar asosan uchta vertikal yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchisi, dalillarni oshkor qilish va taqdim etish jarayonidir. Umumiy huquq tizimida discovery yoki disclosure instituti keng rivojlangan bo'lib, unga ko'ra taraf o'ziga qarshi ishlatilishi mumkin bo'lgan hujjatlarni ham raqib tarafga taqdim etishi shart. Ushbu jarayonda advokat sud va raqibidan muhim dalillarni yashirmaslik bo'yicha axloqiy majburiyat oladi. Aksincha, kontinental huquq tizimida advokat faqat o'z mezon bo'yicha o'z mijozining manfaatiga xizmat qiluvchi dalillarni ko'rsatishi yetarli va u qarshi tarafga hujjatlarni majburan berish majburiyatiga ega emas. Agar arbitraj tribunal ushbu ikki tizim va etik standart o'rtasidagi muvozanatni to'g'ri belgilab bermasa, protsessual ustunlik bir tarafga og'ib ketadi.

Ikkinchi asosiy yo'nalish manfaatlar to'qnashuvi va sadoqat majburiyatidir. Advokatning o'z mijoziga bo'lgan sadoqati va arbitraj tribunaliga nisbatan halolligi o'rtasidagi nisbat turli huquqiy tizimlarda turlicha talqin qilinadi. Ba'zi yurisdiksiyalarda advokatning mijoz oldidagi majburiyati ustuvor deb bilinsa, boshqalarida advokat adolatni qaror toptirishga ko'maklashuvchi shaxs (officer of the court) sifatidagi umumiy axloqiy mas'uliyatni birinchi

o'ringa qo'yadi. Uchinchi yo'nalish esa sud xarajatlari va uchinchi shaxslar tomonidan moliyalashtirish (third-party funding) masalasi bilan bog'liq. Uchinchi shaxs tomonidan arbitrajning moliyalashtirilishi advokatning mustaqilligi va deontologik burchlariga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Dunyodagi yetakchi arbitraj institutlari va xalqaro nodavlat tashkilotlari ushbu ikki tomonlama deontologiya inqirozini bartaraf etish uchun bir qator soft law (yumshoq huquq) hujjatlarini va institutsional qoidalarini ishlab chiqdilar. Bu borada Xalqaro Advokatlar Assotsiatsiyasining (IBA) o'rni beqiyosdir. IBA tomonidan qabul qilingan Xalqaro arbitrajda taraflar vakilligi bo'yicha yo'riqnoma (IBA Guidelines on Party Representation in International Arbitration, 2013) hamda Xalqaro arbitrajda manfaatlar to'qnashuvi bo'yicha yo'riqnoma (IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration) xalqaro darajada yagona axloqiy standartlarni yaratish yo'lidagi eng muhim qadamlardan bo'ldi. IBA Yo'riqnomasi arbitraj vakillarining harakatlarini unifikatsiya qilishga, ya'ni guvohlarni tayyorlash, dalillarni taqdim etish va tribunalga yolg'on ma'lumot bermaslik kabi holatlarda barcha advokatlar uchun yagona o'yin qoidalarini o'rnatishga qaratilgan.

Shuningdek, London Xalqaro Arbitraj Sudi (LCIA) o'zining 2014-yildagi reglamentiga ilk bor taraflar vakillari uchun majburiy axloqiy standartlar (General Standards for Party Representatives) ilovasini kiritdi. Ushbu qoidalar LCIA shafeligida o'tayotgan har qanday arbitraj jarayonida advokatlarning milliy kelib chiqishidan qat'i nazar, tribunalga va raqib tarafga nisbatan rioya qilishi lozim bo'lgan minimal etik talablarni belgilaydi. Agar advokat ushbu qoidalarini buzsa, arbitraj tribunalining o'zi ushbu advokatga tanbeh berish, uni jarayondan chetlashtirish yoki tegishli protsessual choralar ko'rish huquqiga ega bo'ladi. Biroq, yumshoq huquq normalari va institutsional qoidalar ham ikki tomonlama deontologiya muammosini to'liq hal eta olmaydi. Asosiy huquqiy toshoq shundaki, xalqaro arbitraj tribunali xususiy xarakterga ega bo'lib, u advokatni doimiy ravishda litsenziyadan mahrum qilish yoki milliy advokatlar palatasi darajasida intizomiy jazolash vakolatiga ega emas. Advokat baribir o'zining milliy bar-assotsiatsiyasi yurisdiksiyasi ostida qolaveradi. Agar milliy advokatlar palatasi IBA yo'riqnomasini yoki LCIA qoidalarini tan olmasa va o'z a'zosidan qat'iy milliy normaga rioya qilishni talab qilsa, advokat baribir deontologik dilemma qarshisida qoladi: u yoki arbitraj qoidalarini buzib tribunal sanksiyasiga uchraydi, yoki arbitraj qoidalariga bo'ysunib o mezon vatanida litsenziyasini yo'qotish xavfi ostida qoladi.

Ushbu muammoning vaqtinchalik yechimi sifatida ko'plab xalqaro arbitrlar lex arbitri yoki arbitraj shartnomasida taraflar tomonidan etik koidalarini oldindan kelishib olish amaliyotini ilgari surmoqdalar. Yana bir zamonaviy yechim bu xalqaro arbitraj advokatlari uchun yagona global deontologiya kodeksini va uning ijrosini nazorat qiluvchi transmilliy organi yaratish g'oyasidir. Doktrinada transnational code of ethics g'oyasi tobora ommalashib bormoqda. Bunday kodeks xalqaro arbitrajda ishtirok etuvchi barcha vakillardan o'z milliy etika normalaridan ustun turuvchi arbitrajga xos axloqiy kodeksni qabul qilishni talab etadi.

O'zbekiston Respublikasi kontekstida xalqaro arbitrajda deontologiya masalalari va ikki tomonlama axloqiy standartlar mavzusi favqulodda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Mamlakatimizda investitsiyaviy muhitni yaxshilash, tashqi savdo hajmini oshirish va xalqaro nizolarni munosib hal etish maqsadida Toshkent Xalqaro Tijorat Arbitraj Markazi (TIAC) tashkil etildi hamda Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi Qonun qabul qilindi. O'zbekistonlik advokatlar va yuridik firmalarning xalqaro arbitraj majlislarida chet ellik advokatlar bilan birga yoki qarama-qarshi taraf sifatida ishtirok etish amaliyoti ortib bormoqda. Milliy advokaturamiz axloqiy qoidalari asosan ichki sud ishini yuritishga mo'ljallangan bo'lib, ularda xalqaro arbitrajning o'ziga xos xususiyatlari, guvohlar bilan ishlash yoki transchegaraviy deontologik to'qnashuvlar bo'yicha aniq normativ ko'rsatmalar mavjud emas.

O'zbekiston advokatlarning xalqaro arbitraj jarayonlarida teng va raqobatbardosh ishtirokini ta'minlash uchun Milliy advokatlar palatasining Etika kodeksiga xalqaro arbitrajda vakillik qilish bo'yicha maxsus qoidalarni kiritish lozim. TIAC va boshqa mahalliy arbitraj institutlari o'z reglamentlarida taraflar vakillari uchun aniq axloqiy standartlarni hamda ikki tomonlama deontologik ziddiyatlarni hal qilish mexanizmlarini belgilab qo'yishlari maqsadga muvofiqdir. Bu nafaqat milliy advokatlarimizni xalqaro darajadagi protsessual xatolar va intizomiy xavflardan himoya qiladi, balki O mezon davlatimizda o'tkaziladigan arbitraj jarayonlarining adolatlilik va xalqaro tan olinishini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, xalqaro arbitraj sudlarida ikki tomonlama deontologiya va axloqiy standartlarning to'qnashuvi global arbitraj hamjamiyatining eng murakkab muammolaridan biridir. Xalqaro arbitrajning xususiy va transchegaraviy tabiatidan kelib chiqadigan ushbu ziddiyatlarni faqatgina yagona xalqaro etika standartlarini keng joriy etish, soft law hujjatlarini keng qo'llash va milliy advokatura kodekslarini xalqaro arbitraj amaliyotiga moslashtirish orqali bartaraf etish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Xalqaro tijorat arbitraji to'g'risidagi Qonuni. ZRU-674-son. 2021-yil 16-fevral. Toshkent: Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 2021.
2. Bishop R. D., Margolis M. Ethics in International Arbitration. Oxford: Oxford University Press, 2014. 480 p.
3. Born G. B. International Commercial Arbitration. 3rd edition. Deventer: Kluwer Law International, 2021. 4250 p.
4. Gaillard E., Savage J. Fouchard, Gaillard, Goldman on International Commercial Arbitration. Hague: Kluwer Law International, 1999. 1280 p.
5. IBA Guidelines on Party Representation in International Arbitration. Adopted by a resolution of the IBA Council. London: International Bar Association, 2013. 28 p.
6. IBA Guidelines on Conflicts of Interest in International Arbitration. Adopted by a resolution of the IBA Council. London: International Bar Association, 2014. 32 p.

7. LCIA Arbitration Rules. Effective 1 October 2020. London: London Court of International Arbitration, 2020. 48 p.
8. Park W. W. Arbitrators and Accuracy: The Goal of Correctness in Dispute Resolution // Arbitration International. 2010. Vol. 26, No. 1. P. 2582.
9. Rogers C. A. Ethics in International Arbitration. Oxford: Oxford University Press, 2014. 416 p.
10. Veeder V. V. The 2001 Goff Lecture: The Lawyer's Duty to the Arbitral Tribunal and the Adversary: The International Law of Unintended Consequences // Arbitration International. 2002. Vol. 18, No. 4. P. 431448.
11. Waincymer J. Procedure and Evidence in International Arbitration. Deventer: Kluwer Law International, 2012. 1374 p.
12. Saidov A. H. Xalqaro huquq: Darslik. Toshkent: Adolat, 2018. 456 b.